

Bogusława Puzio-Waławik

Akademia Ekonomiczna w Krakowie

Trójsektorowa struktura zatrudnienia w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej

1. Trójsektorowa struktura zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej w 2005 r.

Jednym z podstawowych wskaźników poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, jak również stopnia urynkwienia gospodarki jest struktura zatrudnienia i jej zmiany. W niniejszym opracowaniu skoncentrowano się na wybranych zagadnieniach z zakresu przemian trójsektorowej struktury zatrudnienia.

W wyniku rozwoju technologii produkcji, wzrostu wydajności pracy i poziomu płac realnych następuje ewolucja sektorowej struktury zatrudnienia. Chodzi tu o zmiany zatrudnienia w trzech działach gospodarki narodowej, a mianowicie w sektorze I (rolniczym), w sektorze II (przemysłowym) i w sektorze III (usługach). Te wyrażone zarysowane tendencje zostały ujęte w teorii trzech sektorów przez A.B.G. Fishera, C. Clarka oraz J. Fourastiego w latach 30. XX w.¹

¹ Według tej teorii w każdej gospodarce rynkowej występują następujące tendencje: przy coraz wyższym poziomie gospodarczym następuje spadek zatrudnienia w rolnictwie; uprzemysłowienie gospodarki powoduje wzrost zatrudnienia w sektorze przemysłowym, co jest wynikiem przepływu do tego sektora pracowników z rolnictwa i różnic w wydajności pracy; wreszcie – ograniczenie zatrudnienia w rolnictwie i ustabilizowanie z czasem zatrudnienia w przemyśle, a także wzrost zatrudnienia w usługach prowadzą do serwicyzacji gospodarki, tj. bardzo szybkiego rozwoju sektora usług.

Zgodnie z tą teorią (w kontekście rynku pracy) na etapie industrializacji ma miejsce spadek zatrudnienia w rolnictwie, a z drugiej strony wchłanianie dynamicznie rozwijającego się przemysłu. W procesie industrializacji wyróżnia się trzy fazy: startu, ekspansji i dopełnienia. Faza startu oznacza szybki wzrost zatrudnienia w sektorze przemysłowym, faza ekspansji – maksymalny wzrost zatrudnienia w przemyśle, natomiast faza dopełnienia – spadek zatrudnienia w sektorze rolniczym i przemysłowym na rzecz wzrostu w sektorze usług. Z kolei w epoce postindustrialnej następuje spadek roli sektora przemysłowego w oparciu na zasoby pracy i główną rolę w rozwoju gospodarczym zaczyna odgrywać sektor usług, zatrudniający do ok. 70% ogółu pracowników². Najbardziej rozwinięte kraje Unii Europejskiej, szczególnie najstarsze państwa członkowskie, czyli kraje „piętnastki”, charakteryzują się bardzo zbliżonym do tego poziomu udziałem zatrudnienia w usługach.

Dane zawarte w tabeli 1 przedstawiają udział zatrudnienia w trzech sektorach gospodarki w wybranych krajach Unii Europejskiej i w Polsce. Przyczyną zmiany przez kraje Unii Europejskiej dawniej „piętnastki” tak wysokiego poziomu zatrudnienia w usługach oraz niskiego zatrudnienia w rolnictwie jest to, że kraje te osiągnęły o wiele wcześniej niż gospodarka polska przewagę udziału zatrudnienia w usługach w stosunku do wskaźnika zatrudnionych w przemyśle. Francja i Wielka Brytania tak przewagę uzyskały już na początku lat 60., a Szwecja w połowie lat 60. XX wieku. W Polsce najmniej korzystna sytuacja występuje w sektorze rolniczym i wskaźnik zatrudnienia jest tu zbliżony do wskaźnika zatrudnienia w przemyśle. Tymczasem w krajach rozwiniętych, głównie na początku XX w. poziom zatrudnienia w rolnictwie spadł poniżej udziału zatrudnienia w przemyśle, utrzymując w dalszym ciągu trwałą tendencję spadkową. W Polsce omawiany proces znajduje się w fazie mocno opóźnionej w stosunku do stanu w krajach Europy Zachodniej. Należy mieć nadzieję, że zgodnie z prognozą opracowaną przez Komitet Prognoz PAN „Polska w XXI wieku”³, w okresie 1996–2010 największe miejsc pracy powstaną w przemysłach związanych z wysoko zaawansowanymi technologiami oraz w sektorze usług. Największego wzrostu w sektorze III można się spodziewać w specjalistycznych usługach biznesowych, służbie zdrowia oraz ochronie środowiska i usługach finansowych. Znaczący wzrost liczby miejsc pracy przewiduje się także w edukacji (zwłaszcza w szkolnictwie wyższym i średnim ogólnokształcącym), handlu i gastronomii, turystyce oraz budownictwie i obsłudze autostrad.

² Por. E. Kwiatkowski, *Teoria trzech sektorów gospodarki*, PWN, Warszawa 1980, s. 9–48 oraz M. Olszki, *Polityka zatrudnienia*, PWE, Warszawa 1978, s. 127–129.

³ Por. M. Zajdel, *Pracujący w gospodarce. Wybrane zagadnienia* [w:] *Gospodarka Polski po 15 latach transformacji*, pod red. Z. Dach i A. Polloka, PTE, Kraków 2005, s. 566 i dalsze.

Tabela 1. Wskaźniki struktury zatrudnienia w Polsce i w krajach Unii Europejskiej w 2005 r. według sektorów

Wyszczególnienie	Ogółem (w tys.)	Rolnictwo (w %)	Przemysł (w %)	Usługi (w %)
Unia Europejska – 25	38779	4,9	24,7	70,4
Austria	4183	12,6	22,0	65,4
Belgia	4203	1,9	20,5	77,6
Cypr	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Dania	2771	3,1	21,2	75,7
Hiszpania	18904	5,6	30,1	64,3
Estonia	604	5,3	33,7	61,0
Finlandia	2391	4,9	25,8	69,4
Francja	25030	3,6	20,5	75,9
Grecja	4369	14,4	22,9	62,7
Holandia	8128	3,3	17,3	79,5
Irlandia	1959	5,9	27,6	66,6
Litwa	1479	14,0	29,0	57,0
Luksemburg	307	1,3	20,9	77,9
Łotwa	1024	11,2	26,5	62,3
Portugalia ^a	5017	12,4	33,8	53,8
Malta	152	b.d.	b.d.	b.d.
Niemcy	38779	2,2	25,9	71,9
Republika Czeska	4966	3,8	38,3	57,9
Słowacja	2215	3,7	33,7	62,6
Słowenia	949	10,2	35,2	54,5
Szwecja	4327	2,3	22,3	75,4
Wielka Brytania ^a	28741	0,9	19,1	80,0
Węgry	4369	4,9	32,4	62,7
Włochy	24281	4,0	28,6	67,4
Polska	12890	17,2	29,0	53,8

^a dane za 2002 r.

ródło: opracowanie własne na podstawie: *Emploi total par grand secteur dans l'Union européenne*, Institute National de la Statistique et Situation Economique, Paris 2006, s. 2–3; *Zatrudnienie w gospodarce*, GUS, Warszawa 2006, s. 6.

Nieprzerwany postęp techniczny, któremu towarzyszą nowe formy organizacji pracy, prowadzi do wyrażonego spadku zapotrzebowania na kadry nisko- i niewykwalifikowane. Wiedza, umiejętności i kwalifikacje pracowników stają się najważniejszymi aktywami przedsiębiorstw, których konkurencyjność rynkowa jest zależna nie tylko od kapitału fizycznego, ale od ilości i jakości kapitału ludzkiego. Zdarza się, że z tego powodu wszystkie kraje rozwinięte, dlatego w swo-

ich programach i strategiach przeciwdziałania bezrobociu uwzględniają dokonujące się w świecie przemiany cywilizacyjne⁴ i starają się dostosować programy edukacyjne do potrzeb rynku pracy.

W marcu 2000 r. na szczycie Unii Europejskiej w Lizbonie przyjęto tzw. strategię lizbońską, czyli program reform mających doprowadzić do uczynienia z Unii Europejskiej w ciągu dziesięciu lat najbardziej konkurencyjnej przestrzeni gospodarczej i społecznej. Kluczem do sukcesu miała być przyspieszona modernizacja, polegająca na zwiększeniu inwestycji w badania naukowe, rozwój kapitału ludzkiego, szybki rozwój infrastruktury teleinformatycznej oraz stworzenie warunków sprzyjających przedsiębiorczości i konkurencyjności.

W strategii lizbońskiej Unia Europejska właśnie identyfikuje czynniki sprzyjające rozwojowi i zatrudnieniu. Później realizacji założeń strategii przypadł na pierwsze lata recesji, kiedy ze względów politycznych rządzących największych gospodarek, niemieckiej i francuskiej, skupiły się na ratowaniu finansów publicznych, odkładając na później główne reformy. W 2003 r. widniały cele strategii w skali całej Unii nie zostały osiągnięte, co wyraża Raport Grupy Roboczej⁵. Niemniej w raporcie podtrzymuje się, że tylko modernizacja gospodarki w kierunku innowacyjności, wzrost nakładów na badania i rozwój, inwestycje w infrastrukturę teleinformatyczną, tworzenie społeczeństwa informacyjnego i reformy strukturalne, z naciskiem na rozwój usług, mogą przynieść poprawę. W marcu 2005 r. podczas szczytu w Brukseli cele strategii zostały nieco zmodyfikowane, nie zmieniono jednak głównej osi reform.

2. Przemiany w sektorowej strukturze zatrudnienia w Polsce

Przemiany w trójsektorowej strukturze zatrudnienia w Polsce są zgodne z prawidłowościami przemian strukturalnych w procesie rozwoju gospodarczego krajów Unii Europejskiej, ukształtowane jednak w naszej gospodarce proporcje struktury zatrudnienia nadal znacznie odbiegają od struktury w krajach dawnej „piątnastki” Unii Europejskiej, natomiast są zbliżone do struktury zatrudnienia w krajach byłych „nowymi” członkami (zob. tabela 2).

⁴ Por. Z. Dach, *Przeciwdziałanie bezrobociu w Polsce na tle doświadczeń krajów Unii Europejskiej* [w:] *Dylematy wyboru modelu rozwoju gospodarczego Polski*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2005, s. 282.

⁵ Por. *Praca, praca, praca. Tworzenie nowych miejsc pracy w Europie*, pod red. W. Koka, „Rynek Pracy” 2004, grudzień, numer specjalny.

Tabela 2. Struktura zatrudnionych według sektorów gospodarki w Polsce w latach 1989–2005 (w %)

Rok	Sektor rolniczy	Sektor przemysłowy	Sektor usług
1989	28,6	35,7	35,7
1991	26,8	35,0	38,2
1993	25,9	31,1	43,0
1995	22,0	32,3	45,7
1997	19,9	32,2	47,9
1999	18,0	31,3	50,7
2000	18,9	30,8	50,3
2003	18,2	28,5	54,3
2004	17,0	28,5	54,5
2005	17,2	29,0	53,8

ródło: opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Pracy 2004*, GUS, Warszawa 2005; *Kwartalna informacja o rynku pracy*, GUS, Warszawa 2006, s. 3.

Spadek zatrudnienia w gospodarce narodowej skoncentrował się w ciągu szesnastu lat w sektorze rolniczym i przemysłowym (zob. tabela 2). Natomiast widoczny jest wzrost zatrudnienia w usługach, co jest zgodne z ogólnym trendem. Najmniejsze zmiany odnotowano w sektorze przemysłowym. Choć obserwowany kierunek przemian na polskim rynku pracy jest pozytywny, to jednak ich tempo jest zbyt wolne. Niepokojące jest zwłaszcza stabilizacja udziału zatrudnionych w rolnictwie. Udział usług systematycznie rośnie i w 2005 r. w zatrudnieniu ogółem był dominujący, gdy wyniósł prawie 54%. Oznacza to więc, że sektor usług odegrał główną rolę w pewnym stabilizowaniu zatrudnienia w omawianym okresie i jego rozwój pozwolił uniknąć większego wzrostu bezrobocia.

Przemiany w wewnętrznej strukturze sektorów przemysłowego i usługowego pokazują, jak faktycznie zmieniło się zatrudnienie w ramach poszczególnych sekcji (zob. tabele 3 i 4).

W tabeli 3 podano informacje na temat zatrudnienia w poszczególnych sekcjach przemysłu, obejmujące okres największych przemian strukturalnych gospodarki polskiej. Udział pracujących w przemyśle w ogólnej liczbie pracujących zmniejszył się w badanym okresie o niecałe 4 punkty procentowe. Z czterech podsekcji wyodrębnionych w przemyśle najsilniejszy dynamik zmian odznaczało się górnictwo i kopalnictwo, gdzie liczba pracujących w tym okresie zmniejszyła się aż o 50%, oraz budownictwo, gdzie zanotowano spadek zatrudnienia o ponad 70%. W działalności produkcyjnej liczba pracujących zmniejszyła się o 5%, a w zaopatrywaniu w energię elektryczną, gaz i wodę o 2,9%. Zmniejszenie popytu na pracę w budownictwie i górnictwie wynikało ze zmniejszenia

szenia popytu na produkty tych podsekcji, b d tego rezultatem stagnacji na rynku budowniczym i nieruchomości oraz konsekwencji zmian zachodzących w wykorzystywaniu źródeł energii na rzecz bardziej efektywnych i ekologicznych.

Tabela 3. Pracujący w przemyśle w latach 1992, 1999 i 2005

Wyszczególnienie	1992		1999		2005	
	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.
Górnictwo i kopalnictwo	3,0	454,2	1,7	256,7	1,5	185,8
Działalność produkcyjna	20,5	3069,8	18,3	2923,0	19,6	2508,6
Budownictwo	8,3	1198,1	5,0	988,7	4,9	218,3
Zaopatrzenie w energię elektryczną, gaz i wodę	1,7	254,3	1,6	246,9	1,8	622,9

ródło: opracowanie własne na podstawie: *Roczniki Statystyczne 1992–2005*, GUS, Warszawa 1992–2005; *Kwartalna informacja...*, s. 6.

Tabela 4. Struktura zatrudnionych w usługach w latach 1992, 1999 i 2005

Wyszczególnienie	1992		1999		2005	
	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.
Handel i naprawy	10,4	1871,3	14,9	2093,9	16,0	2058,8
Hotele i restauracje	0,9	164,4	1,5	216,3	1,7	219,4
Transport, gospodarka magazynowa i łączność	5,1	912,9	5,9	838,2	5,4	699,8
Pośrednictwo finansowe	1,0	188,3	2,7	388,7	2,3	295,4
Obsługa nieruchomości i firm	3,0	542,8	5,5	775,8	7,4	950,4
Administracja publiczna i obrona narodowa	1,6	292,4	3,1	439,5	6,7	871,9
Edukacja	4,5	811,9	6,4	908,3	7,9	1026,3
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	5,6	1009,3	6,9	967,0	5,5	706,8
Pozostała działalność usługowa, komunalna, społeczna i indywidualna	2,2	397,4	2,7	388,4	3,0	382,9

ródło: opracowanie własne na podstawie: E. Kryńska, *Dylematy polskiego rynku pracy*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2001, s. 87; *Roczniki Statystyczne...*; *Kwartalna informacja...*, s. 7.

Z kolei analizując przemiany w sekcjach w ramach sektora usług przede wszystkim można zauważyć, że w analizowanym okresie zatrudnienie w tym sektorze wzrosło o 13 punktów procentowych. Największy wzrost liczby zatrudnionych dotyczył obsługi nieruchomości i firm, handlu i napraw, po rednictwa finansowego oraz administracji publicznej (zob. tabela 4).

Wzrost zatrudnienia w usługach obserwuje się także w sekcji: hotele i restauracje oraz w edukacji. W tym czasie zmniejszyła się liczba osób zatrudnionych w transporcie, gospodarce magazynowej i łączności, ochronie zdrowia i opiece socjalnej oraz pozostałej działalności usługowej (zob. tabela 4). Dziedzinaми o największym udziale pracujących w ogólnej liczbie zatrudnionych w sektorze usług były: handel i naprawy, ochrona zdrowia i opieka socjalna, edukacja oraz transport, gospodarka magazynowa i łączność.

W badanym okresie zaobserwowano następujące zjawiska w zakresie zatrudnienia w sektorze usług:

- zwiększył się udział osób pracujących w po rednictwie finansowym, obsłudze nieruchomości i firm, w administracji publicznej i obronie narodowej oraz w hotelach i restauracjach,

- nastąpiło zmniejszenie udziału pracujących w pozostałych dziedzinach usług, szczególnie w transporcie, gospodarce magazynowej i łączności, ochronie zdrowia i opiece socjalnej, a także w handlu i naprawach oraz edukacji – s to dziedziny o największym udziale osób zatrudnionych w ogólnej liczbie zatrudnionych w sektorze usług.

Powyższe obserwacje prowadzą do wniosku, że wzrasta liczba instytucji, które są niezdolne do prawidłowego funkcjonowania podmiotów gospodarczych w gospodarce rynkowej, przede wszystkim zajmujących się po rednictwem i doradztwem finansowym oraz obsług nieruchomości. A zatem wzrost zatrudnienia w sektorze usług dotyczy dynamicznego rozwoju tych właśnie dziedzin gospodarki.

Przekształcenia w sektorowej strukturze zatrudnienia w Polsce mają wyraźne cechy ogólnowiatowych nowoczesnych przemian strukturalnych – dominuje zatrudnienie w sektorze usług, jednak w rolnictwie zatrudnienie jest wciąż zbyt wysokie, co czyni nasz kraj nieco opóźnionym w stosunku do krajów rozwiniętych. Natomiast Polska osiągnęła średni poziom Unii Europejskiej w zatrudnieniu w sektorze przemysłowym⁶. Warto się w tym miejscu zastanowić, czy tempo przekształceń w sektorowej strukturze zatrudnienia jest zgodne z oczekiwaniami. Ze względu na przerost zatrudnienia w rolnictwie i zbyt niskie zatrudnienie w usługach wydaje się, że tempo to nie jest wystarczające. Jednak uwzględniając

⁶ Por. Z. Strzelecki, *Przemiany w jako ciowej strukturze zatrudnienia* [w:] *Przyszłość pracy w XXI wieku*, pod red. S. Borkowskiej, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005, s. 143 i dalsze.

możliwość, jakimi dysponowała polska gospodarka w momencie rozpoczęcia transformacji systemowej, można stwierdzić, że tempo wskazanych przeobrażeń było szybsze niż tempo analogicznych zmian w Unii Europejskiej przed rozszerzeniem. Biorąc pod uwagę powyższy fakt oraz to, że przemiany te odbywały się kosztem dużych wyrzeczeń społeczeństwa, należy uznać, że były one wystarczające jak na możliwości naszego kraju. Nie należy tu również zapominać o nietrafionych restrukturyzacjach uwarunkowanych raczej względami politycznymi, a nie gospodarczymi.

Niezmiernie ważnym aspektem zatrudnienia w trzech sektorach gospodarki jest tworzenie wartości dodanej przez poszczególne sektory gospodarki narodowej. W krajach najwyżej rozwiniętych w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat wkład rolnictwa w tworzenie wartości dodanej obniżył się z kilkunastu-kilkudziesięciu do zaledwie 2–5%, podczas gdy udział usług w strukturze zatrudnienia wzrósł do 50–60%⁷. Stało się tak przede wszystkim za sprawą rosnącej produktywności w przemyśle, pozwalającej na stopniowy wzrost znaczenia usług w tworzeniu wartości dodanej i zmniejszanie pracochłonności samego rolnictwa. Wzrost wydajności pracy w przemyśle jest bowiem warunkiem koniecznym wzrostu znaczenia sektora usług zarówno w tworzeniu wartości dodanej, jak i przede wszystkim w zatrudnieniu. Dzieje się tak dlatego, że produktywność w sektorze usług rośnie znacznie wolniej niż w przemyśle, a w wielu jego segmentach wręcz nie zmienia się w ogóle. W efekcie postęp technologiczny i wzrost wydajności pracy w przemyśle prowadzi do wzrostu cen względnych usług wobec towarów przemysłowych, co z kolei umożliwia wzrost ich relatywnego znaczenia w gospodarce i wzrost zatrudnienia w tym sektorze. Oznacza to jednak, że kraje, w których proces industrializacji rozpoczął się później⁸, mają tak i w dużej mierze mniej rozwinięty sektor usług i wyższe zatrudnienie w rolnictwie. Pod tym względem wśród krajów europejskich szczególnie miejsce zajmuje Polska, w której w sektorze rolnictwa, mimo wytwarzania zaledwie ok. 4,8% wartości dodanej, zatrudnionych jest aż 16,5% ogółu zatrudnionych w gospodarce (zob. tabela 5).

Niski wskaźnik zatrudnienia ogółem oraz bardzo wysoki poziom zatrudnienia w rolnictwie wiążą się ściśle z rozmiarami luki zatrudnieniowej w innych sektorach gospodarki. W porównaniu z Unią Europejską we wszystkich sektorach wskaźniki zatrudnienia w Polsce są niższe. Niezbyt wysokie zatrudnienie w przemyśle (szczególnie w porównaniu z zatrudnieniem w rolnictwie) wynika, z jednej strony, z restrukturyzacji zatrudnienia w przedsiębiorstwach przemy-

⁷ Por. *Zatrudnienie w Polsce 2005*, pod red. M. Bukowskiego, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Departament Analiz i Prognoz Ekonomicznych, Warszawa 2005, s. 54 i dalsze.

⁸ Sytuacja ta oznacza, że w krajach tych sektor przemysłowy jest gorzej rozwinięty i mniej wydajny.

słowych w ostatnich latach (wywołanej konieczności unowocześnienia tradycyjnych bran przemysłowych), z drugiej zaś, z ogólnie niskiego wskaźnika zatrudnienia w gospodarce, a także relatywnie niskiego uprzemysłowienia wielu regionów kraju.

Tabela 5. Sektorowa struktura zatrudnionych oraz wartości dodanej w Unii Europejskiej i w Polsce w 2005 r. (w %)

Sektory gospodarki	Unia Europejska	Polska
Rolnictwo:		
wartość dodana	1,9	4,8
pracownicy	4,9	16,5
Przemysł:		
wartość dodana	26,6	30,7
pracownicy	24,7	29,2
Usługi:		
wartość dodana	71,5	64,5
pracownicy	70,4	54,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Valeur ajoutée en pays de l'Union européenne*, Institut National de la Statistique et de Situation Economique, Paris 2006, s. 2.

Relatywnie niskie zatrudnienie w usługach, w szczególności w usługach prostych (handlu, transporcie, hotelarstwie i gastronomii), jest pochodną niskiego zatrudnienia i niskiej produktywności w przemyśle. Rozwój sektora usługowego zależy od produkcji wytwarzanej przez przemysł. O ile niski wskaźnik zatrudnienia w usługach jest pochodną niskiego zatrudnienia ogółem, o tyle niski w porównaniu z Unią Europejską udział pracowników w usługach związany jest również z wysokim udziałem rolnictwa, które jest naturalnym, przyszłym źródłem pracowników dla rozwijającego się sektora niskopłatnych usług dla ludności. W efekcie regiony, w których sektor przemysłowy jest szczególnie słabo rozwinięty, są także regionami o wysokim zatrudnieniu w rolnictwie i niskim zatrudnieniu w usługach.

Niska produktywność (liczona jako wartość dodana przypadająca na jednego zatrudnionego) polskiego przemysłu w stosunku do produktywności usług powoduje, że na zakup usług konsumenci i przedsiębiorcy mogą przeznaczyć względnie mniejszą część swojego dochodu i z tego powodu usługi są względnie mniej rozwinięte⁹. Wzrost produktywności w przemyśle będzie prowadził do spadku cen dóbr przemysłowych w stosunku do usług i w efekcie będzie wymuszała intensywniejszy rozwój sektora usług.

⁹ Por. *Zatrudnienie w Polsce...*, s. 55.

Można zatem stwierdzić, że luka sektorowa między Polską a Unią Europejską jest odzwierciedleniem następujących zjawisk¹⁰:

- wyraźnych różnic w zatrudnieniu w rolnictwie związanych z uwarunkowaniami historycznie rozdrobionymi strukturami agrarnymi i dużym poziomem produktywności tego sektora w Polsce;

- niskiego zatrudnienia w przemyśle, wynikającego z niewielkiego stopnia uprzemysłowienia wielu regionów w Polsce;

- stosunkowo niskiej produktywności w przemyśle wywołanej jego wewnętrzną strukturą, w której duży udział mają niskoproduktywne branże o charakterze schyłkowym;

- niewielkiego zatrudnienia w usługach dla biznesu, związanego z niewielkim zatrudnieniem i niską produktywnością w przemyśle;

- niskiego zatrudnienia w usługach dla ludności, wynikającego z niewystarczającej siły nabywczej gospodarstw domowych, spowodowanej niskim zatrudnieniem i produktywnością w przemyśle oraz nieproduktywnym zatrudnieniem w rolnictwie;

- innymi niż w krajach Unii Europejskiej preferencjami i możliwościami alokacji środków publicznych, wywierającymi wpływ na zatrudnienie w ochronie zdrowia, edukacji, nauce i administracji.

Warto dodać, że różnice w strukturze sektorowej gospodarki polskiej względem gospodarek krajów Unii Europejskiej determinowane są także przez elementy rynku pracy o charakterze strukturalnym, a zwłaszcza niedopasowania kwalifikacyjne. Osoby pracujące w rolnictwie posiadają bowiem na ogół inny zakres umiejętności od wymaganego w przemyśle czy w sektorze usług. Z tego względu zmniejszanie luki sektorowej jest procesem obejmującym nie tylko tworzenie przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych oraz podnoszenie ich produktywności, lecz także zmiany kwalifikacji i umiejętności Polaków – zarówno tych, którzy już pracują, jak i w ramach odbywającej się wymiany pokoleniowej.

3. Wnioski wynikające z porównania sektorowej struktury zatrudnienia w Polsce i krajach Unii Europejskiej

Porównanie trójsektorowej struktury zatrudnienia w Polsce i krajach Unii Europejskiej wykazało, że chociaż przekształcenia w sektorowej strukturze zatrudnienia mają poświadczony kierunek, to jednak luka w tym zakresie w porównaniu z krajami Unii Europejskiej jest duża. Znajduje to wyraz w prawie pięcio-

¹⁰ *Ibidem*, s. 56–57.

krotnie wyższym odsetku osób pracujących w rolnictwie i w niższym odsetku zatrudnionych w usługach o ok. 16 punktów procentowych (stan na koniec 2005 r.). Taki rozkład zatrudnienia powoduje, że gospodarka polska nie odpowiada w pełni uznawanym przez Unię Europejską kryteriom konkurencyjności i efektywności. W celu uzyskania poprawy w tym zakresie podane byłyby rozwój dziedzin nowoczesnych, bardziej produktywnych i nasyconych najnowszymi rozwiązaniami technicznymi. Do ich optymalnego funkcjonowania potrzebna jest z kolei odpowiednio rozwinięta infrastruktura. Chodzi więc o to, by w polskiej gospodarce najbardziej dynamicznie rozwijały się te obszary, które są „lokomotywą” wzrostu i rozwoju gospodarki wiatowej. Są to¹¹:

- szeroko rozumiana obsługa firm, czyli tzw. profesjonalne usługi biznesowe, powołanie systemu finansowego (banki, giełdy, biura brokerskie, instytucje ubezpieczeniowe) oraz przedsiębiorstwa obrotu nieruchomościami,
- przemysły związane z najbardziej nowatorskimi dziedzinami, zwłaszcza z technologiami informacyjnymi, szczególnie z zapleczem badawczo-rozwojowym,
- usługi związane z wykorzystaniem czasu wolnego od pracy (gastronomia, turystyka),
- usługi związane z ochroną zdrowia,
- szeroko pojęta ochrona środowiska.

Położenie nacisku na rozwój tych dziedzin pociąga za sobą konieczność spowolnienia tempa wzrostu lub likwidacji dziedzin niekonkurencyjnych, o małym znaczeniu we współczesnej rozwiniętej gospodarce. W Polsce dotyczy to zwłaszcza rolnictwa, górnictwa i kopalnictwa, hutnictwa oraz niektórych gałęzi przemysłu lekkiego.

Konieczne są więc zmiany struktury polskiej gospodarki, co wymaga opracowania i konsekwentnej realizacji polityki strukturalnej, mającej na celu wspieranie przez państwo procesów alokacji zasobów z dziedzin schyłkowych do nowoczesnych, stwarzających szansę na przyspieszenie wzrostu gospodarczego i zwiększenie konkurencyjności gospodarki na rynkach międzynarodowych. Polityka ta może przybierać różne formy¹²:

- polityka dostosowawcza – rząd popiera odpowiednie zmiany gospodarcze, kładąc nacisk na rozwój nowoczesnych dziedzin. Rząd może również hamować upadek niektórych dziedzin i ograniczać swobodną wymianę międzynarodową w celu ochrony niektórych dziedzin gospodarki przed konkurencją zagraniczną i spadkiem popytu na produkty w nich wytwarzane¹³;

¹¹ Por. E. Kryńska, *op.cit.*, s. 89 i dalsze.

¹² Por. *Polityka gospodarcza*, pod red. B. Winiarskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 58.

¹³ Jest to instrument stosowany przez rząd z pobudek czysto społecznych, gdy chodzi o uspokojenie nastrojów społecznych grup pracowniczych zagrożonych zwolnieniami na skutek schyłkowego charakteru danej dziedziny gospodarki. W Polsce takie działania miały i nadal mają miejsce

– polityka zapobiegawcza – opiera się na mechanizmie rynkowym i stymulowaniu wszelkich działań wymagających inicjatywy prywatnej. Rząd nie podejmuje wówczas działań bezpośrednio skierowanych na przekształcenia strukturalne, uznając, że ich najlepszym regulatorem jest rynek. Rola rządu polega tu na usuwaniu ograniczeń hamujących sprawne funkcjonowanie rynku, powodując jego usztywnienie, np. w wyniku dominacji w pewnych dziedzinach struktur monopolistycznych;

– polityka antycypacyjna – ma na celu ułatwienie przedsiębiorstwom dostosowania się do nowych warunków gospodarowania w przyszłości. Jej zadaniem jest ułatwianie przemieszczania zasobów kapitałowych i ludzkich do nowoczesnych dziedzin gospodarki.

W praktyce gospodarczej najczęściej stosuje się wybrane elementy wszystkich wymienionych rodzajów polityki strukturalnej, co jest zdeterminowane uwarunkowaniami gospodarczymi, społecznymi, a nierzadko i politycznymi. Ze względu na te uwarunkowania wydaje się, że w Polsce najbardziej potrzebne byłoby połączenie elementów polityki dostosowawczej i antycypacyjnej. Mogłoby to spowodować stworzenie instrumentów, które stymulowałyby rozwój potrzebnych dziedzin, hamowałyby rozwój dziedzin schyłkowych, chroniąc dziedziny istotne z punktu widzenia gospodarki, a jednocześnie nie ułatwiałoby podmiotom gospodarczym dostosowywanie się do warunków gospodarowania we wspólnej Europie.

Okres transformacji systemowej polskiej gospodarki przyniósł istotne przekształcenia w jej strukturze, co jest szczególnie widoczne w kierunku przemian zatrudnienia w poszczególnych sektorach gospodarki. Na skutek restrukturyzacji wielu przedsiębiorstw zmniejszył się poziom zatrudnienia. Spadek ten skoncentrował się w sektorze rolniczym i przemysłowym. Odsetek zatrudnionych w usługach wzrósł w okresie 15 lat (1987–2005) prawie o 20 punktów procentowych (zob. tabele 2 i 3) i w sektorze tym jest już zatrudniony więcej niż w drugim przemyśle. W tym samym stopniu zmniejszył się odsetek zatrudnionych w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie, w mniejszym zaś w przemyśle.

Procesy adaptacyjne Polski do Unii Europejskiej zostały zainicjowane przez zmiany we wzajemnym dostępie do rynków, co wywołuje zmiany w rozmiarach i strukturze wzajemnej wymiany i handlu, a to z kolei prowadzi do zmian w strukturze wytwarzania i alokacji zasobów. Takie przemiany mają decydujący wpływ na kształtowanie się rozmiarów i struktury potencjału wytwórczego oraz wzmacniają konieczność rozpoczynania i przyspieszania procesów przebudowy struktury całej gospodarki, w tym rynku pracy. Nieunikniony jest więc proces realokacji siły roboczej w poszczególnych działach gospodarki, co jest rezulta-

scie w przypadku rolnictwa, górnictwa i hutnictwa, a także niektórych dziedzin przemysłu lekkiego, szczególnie odzieżowego, w rejonach tradycyjnie uważanych za „zagłębienie odzieżowe”.

tem zmian struktury popytu na pracę. W tym wypadku niewątpliwie tempo przemian nie jest zadowalające z powodu specyfiki polskiego rynku pracy, a zwłaszcza następujących jego cech¹⁴:

- niskiej mobilności siły roboczej (w zakresie przestrzennym i zawodowym),
- niskiej produktywności zatrudnionych,
- niedoskonałego mechanizmu kształtowania płac,
- mało skutecznego funkcjonowania instytucji rynku pracy.

Przemiany struktury gospodarki polskiej mogą nastąpić w różnym tempie, co ma ogromny wpływ na koszty społeczne tego procesu. Dlatego polityka przekształceń strukturalnych musi iść w parze z adekwatną polityką rynku pracy, która z jednej strony powinna obejmować działania osłonowe dla pracowników tracących zatrudnienie, a z drugiej – stymulować tworzenie nowych miejsc pracy w dziedzinach preferowanych ze względu na podane zmiany w strukturze gospodarki.

Działania restrukturyzacyjne prowadzą do zmian wielkości i struktury zatrudnienia, a w szczególności do przyspieszenia procesu redukcji zatrudnienia nieracjonalnego. Wymaga to podejmowania działań ochronnych, łagodzących skutki tego procesu. Podejmowanie działań ochronnych jest niezbędne, gdy niewielkie zmiany w strukturze kwalifikacji zawodowych między dziedzinami zmniejszają zapotrzebowanie na pracę i zwiększają zatrudnienie, co niewątpliwie utrudnia przystosowanie się do nowej sytuacji osób tracących pracę. A zatem sprawne funkcjonowanie rynku pracy jest kluczem do obecnych i przyszłych zmian strukturalnych polskiej gospodarki.

Jednym z najważniejszych i jednocześnie najtrudniejszych problemów polityki strukturalnej jest zbyt duże zatrudnienie w sektorze rolnictwa i konieczność jego redukcji. W tym celu jednym z czynników mających wpływ na ograniczenie liczby rolników jest zwiększenie przepływu nadwyżek siły roboczej z rolnictwa do pozostałych sektorów gospodarki. W tym celu wymagany jest wzrost wydajności pracy osób zatrudnionych w rolnictwie, co wymusiłoby modernizację gospodarstw oraz zwiększyłoby dopływ dochodów na wieś. Należy pamiętać o aspekcie społecznym tej reformy – przeobrażenia w polskim rolnictwie nie mogą skasać ogromnej liczby rolników na bezczynność. Restrukturyzacja polskiej gospodarki, mająca na celu zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie, musi iść z koniecznością wieloaspektowego rozwoju wsi oraz tworzeniem nowych miejsc pracy poza rolnictwem, a także z wspieraniem i ułatwianiem rozwoju przedsiębiorczości indywidualnej. Nie można zapomnieć o tym, że wszelkie działania mające na celu przekształcenia w strukturze gospodarki są zdecydowanie łatwiejsze w warunkach wysokiego tempa wzrostu gospodarczego.

¹⁴ Por. E. Kryńska, *op.cit.*, s. 91.

Literatura

- Aktywno ekonomiczna ludności Polski w latach 2002–2005, GUS, Warszawa 2003–2006.
- Aoyama Y., Castells M., *An Empirical Assessment of the Informational Society: Employment and Occupation Structures of G-7 Countries 1920–2000*, „International Labour Review” 2002.
- Borkowska S., *Główne problemy pracy w Polsce na przełomie wieków*, „Polityka Społeczna” 2000, nr 5.
- Castells M., *The Rise of the Network Society*, Malden 1996.
- Dach Z., *Przeciwdziałanie bezrobociu w Polsce na tle doświadczeń krajów Unii Europejskiej* [w:] *Dylematy wyboru modelu rozwoju gospodarczego Polski*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2005.
- Emploi total par grand secteur dans l'Union européenne*, Institut National de la Statistique et de Situation Economique, Paris 2006.
- Gorz A., *Metamorphoses du travail*, Hachter, Paris 1998.
- Jak tworzy w Polsce nowe miejsca pracy?*, pod red. A. Nogi, PTE, Warszawa 2003.
- Kabaj M., *Strategie i programy przeciwdziałania bezrobociu w Unii Europejskiej i w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Kryśka E., *Dylematy polskiego rynku pracy*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2001.
- Kwartalna informacja o rynku pracy*, GUS, Warszawa 2006.
- Kwiatkowski E., *Teoria trzech sektorów gospodarki*, PWN, Warszawa 1980.
- Makro- i mikroekonomia*, pod red. S. Marciniaka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Olędzki M., *Polityka zatrudnienia*, PWE, Warszawa 1978.
- Polityka gospodarcza*, pod red. B. Winiarskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Praca, praca, praca. Tworzenie nowych miejsc pracy w Europie*, pod red. W. Koka, „Rynek Pracy” 2004, grudzień, numer specjalny.
- Rifkin J., *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na wycieku i początek nowej ery postrykowej*, Wrocław 2001.
- Rocznik Statystyczny Pracy 2004*, GUS, Warszawa 2005.
- Roczniki Statystyczne 1992–2005*, GUS, Warszawa 1992–2005.
- Strzelecki Z., *Przemiany w jakościowej strukturze zatrudnienia* [w:] *Przyszłość pracy w XXI wieku*, pod red. S. Borkowskiej, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005.
- Valeur ajoutée en pays de l'Union européenne*, Institut National de la Statistique et de Situation Economique, Paris 2006.
- Zajdel M., *Pracownicy w gospodarce. Wybrane zagadnienia* [w:] *Gospodarka Polski po 15 latach transformacji*, pod red. Z. Dach i A. Polloka, PTE, Kraków 2005.
- Zajdel M., *Przemiany trójsektorowej struktury zatrudnienia w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2006.
- Zatrudnienie w gospodarce*, GUS, Warszawa 2006.
- Zatrudnienie w Polsce 2005*, pod red. M. Bukowskiego, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Departament Analiz i Prognoz Ekonomicznych, Warszawa 2005.

A Three-Sector Structure of Employment in Poland as Compared with Other EU Countries

The paper discusses trends on the labour market with regard to changes in employment in the economy's particular industries. The author describes transformation processes and their dynamics on EU labour markets. An emphasis is laid on European trends in the 20th and 21st centuries including a low level of employment in farming, higher levels of employment in the industrial

sector (decreasing), and the highest levels in services (constantly rising). In view of this, the Polish labour market is lagging behind, although the direction of changes is similar to that on other European markets. The paper also presents the reasons for differences in Poland's three-sector employment structure as compared with other EU countries, and it proposes recommendations for structural improvements on the labour markets.

Bogusława Puzio-Waławik – adiunkt w Katedrze Mikroekonomii na Wydziale Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Akademii Ekonomicznej w Krakowie. Studia wyższe ukończyła na tej uczelni w 1993 r., uzyskała tytuł magistra. W 2002 r. uzyskała stopień doktora nauk ekonomicznych na podstawie rozprawy nt. „Skracanie i uelastycznianie czasu pracy jako instrumenty ograniczania bezrobocia (na przykładzie Francji)”.

Zainteresowania naukowo-badawcze: rynek pracy, bezrobocie i instrumenty jego ograniczania.

Kontakt: Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Wydział Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych, Katedra Mikroekonomii, ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków, tel.: 0-12 293-53-75, fax: 0-12 293-51-48, e-mail: waławib@interia.pl.